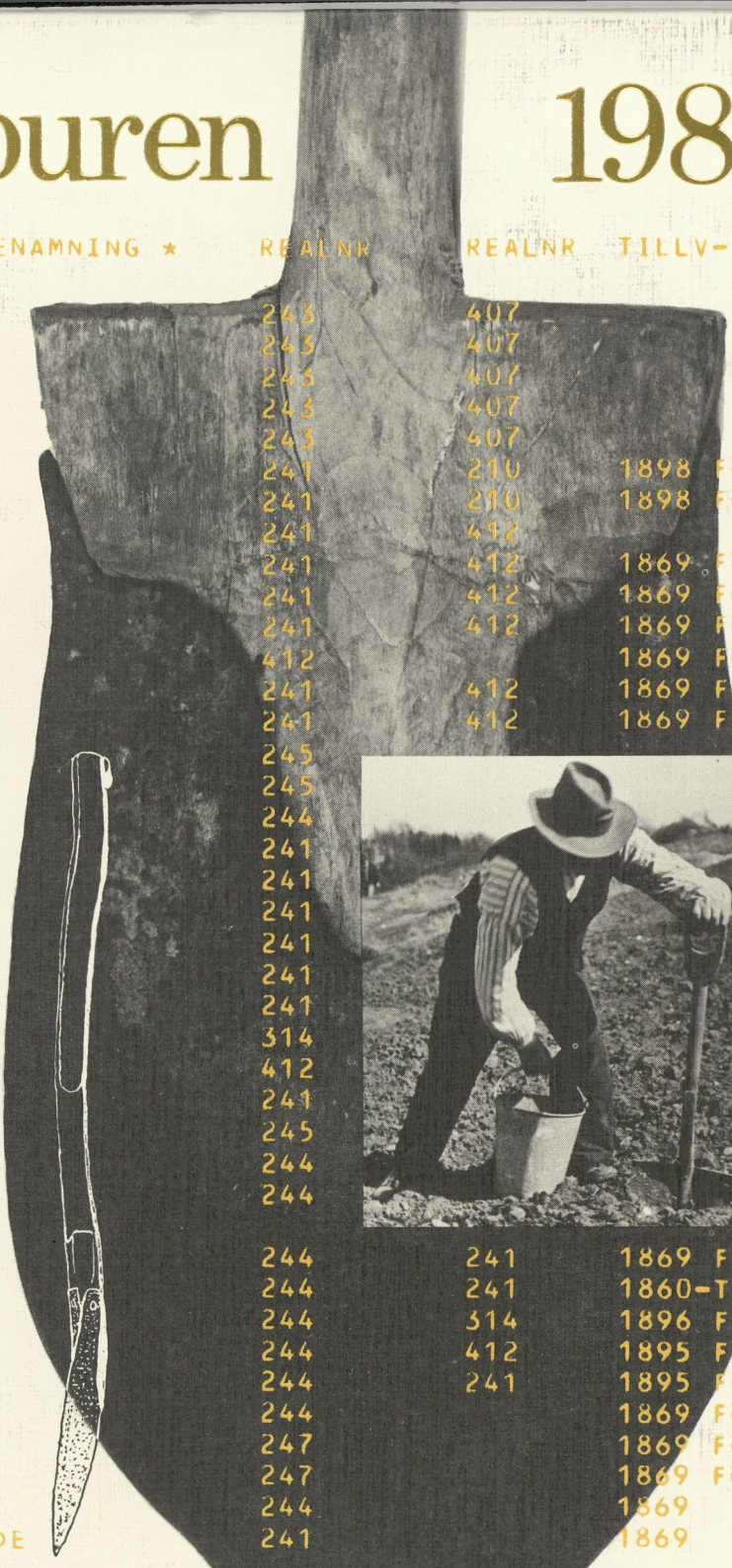

REALNR TILLY-TID

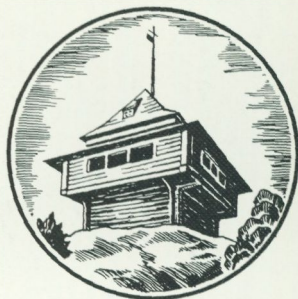
243	407	
243	407	
243	407	
243	407	
243	407	
241	210	1898 FORE
241	210	1898 FORE
241	412	
241	412	1869 FORE
241	412	1869 FORE
241	412	1869 FORE
412		1869 FORE
241	412	1869 FORE
241	412	1869 FORE
245		
245		
244		
241		
241		
241		
241		
241		
314		
412		
241		
245		
244		
244		

244	241	1869 FORE
244	241	1860-T
244	314	1896 FORE
244	412	1895 FORE
244	241	1895 FORE
244		1869 FORE
247		1869 FORE
247		1869 FORE
244		1869
241		1869

Fataburen

1983

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Arne Biörnstad
Redaktionssekreterare: Berit Nordin

Summaries translated into English by
John Hogg

Omslagsarrangemang: Håkan Lindström
Om inte annat anges tillhör bildmaterialet Nordiska museet
© Nordiska museet och respektive artikelförfattare
Tryckt hos Bohusläningens Boktryckeri AB, Uddevalla 1983
ISSN 0348-971X

Mannen som steg av ballongen

Rolf Kjellström

Förslag om ballongfärd väcks

Ingenjören vid Patentverket i Stockholm, Salomon August Andrée, var den som kom med förslaget att man skulle försöka nå nordpolen med ballong. Han hade gjort vissa provflygningar med ballongen "Svea", och i sällskapet "Kråkorna" hade han redogjort för dessa färder. Det var också i denna krets han först lade fram sina planer på en nordpolsfärd.

Det berättas, att när Andrée samlade kraft och mod för att fullfölja sina ballongplaner, brukade han promenera förbi Nordiska museets byggnad, som då höll på att ta form. Det var en mans verk – Artur Hazelius'. Andrée beundrade mycket Hazelius och inspirerades även av honom. Andrée hade säkert varit tillfreds med att hans ballong kom att hamna på det museet.

Det som kom att spela en avgörande roll för ballongplanen var en promenad som Andrée gjorde med A E Nordenskiöld den 2 mars 1894. Nordenskiöld var riksdagsledamot och en av de aderton i Svenska akademien, men framför allt var han nordostpassagens besegrare och som sådan sin tids store svenske nationalhjälte. Andrée presenterade under denna promenad sin plan för Nordenskiöld, som lyssnade noga, innan han sa: "Ja, det där låter verkligen inte illa; arbeta vidare på det och räkna på mig, när det blir allvar av." P O Sundman, som noga studerat ämnet, har mycket riktigt påpekat, att Andréés projekt aldrig hade kunnat realiseras utan detta stöd av Nordenskiöld.

Nästa steg var att söka medel för en studieresa berörande ballongtekniken utomlands. Framställan bifölls av Lars Hiertas minnesfond.

Mer detaljerade planer för sin nordpols-

färd lämnade Andrée i ett föredrag som hölls dels i Vetenskapsakademien 13 februari 1895, dels i Geografiska sällskapet två dagar senare. Andrée konstaterar här, att tidigare expeditioner gjorts med släde, men att alla dessa misslyckats. Det var nu läge att pröva något annat färdmedel, förslagsvis luftballong. De krav som i så fall måste ställas på en sådan ballong var: 1) Ballongen skulle kunna bära ca 3 000 kilo, 2) ballongen skulle vara så tät, att den kunde hålla sig svävande under 30 dygn, 3) fyllningen av ballongen skulle göras på uppstigningsplatsen, 4) ballongen måste vara styrbar.

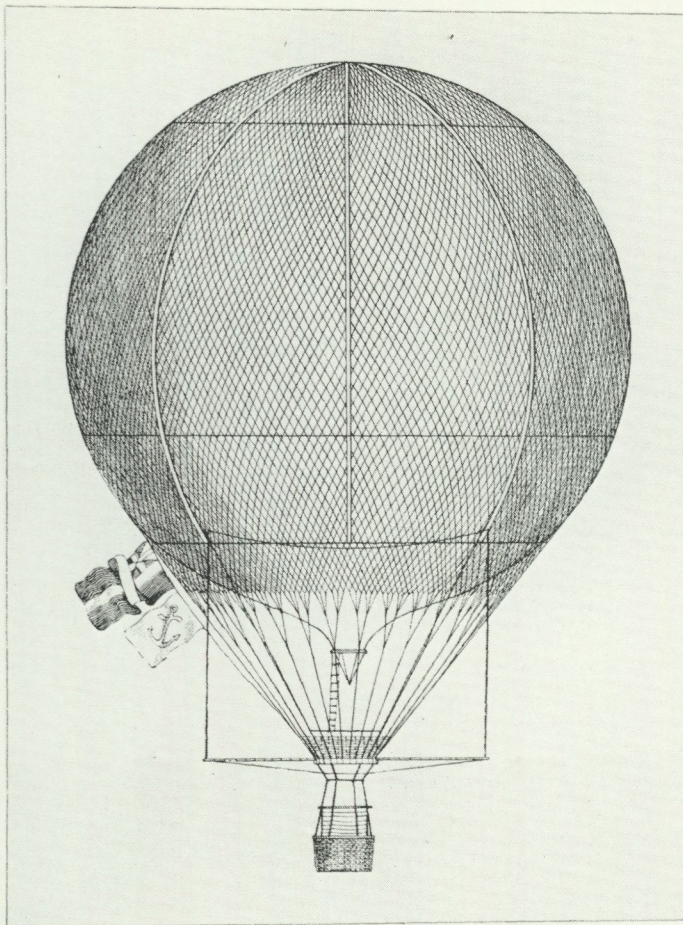
Vilka var då skickade att göra en sådan expedition frågar sig Andrée:

Och hvilka äro väl närmare till att göra ett sådant försök än vi, svenskar? Såsom ett högt civiliserat folk, som af ålder kännetecknats af det mest oförfärade mod, boende i polarregionens närhet, förtrogna med dess klimatiska egendomar och af själfva naturen tränade till att uthärda dessa senare, kunna vi knappast fullständigt frigöra oss från en viss känsla af förpliktelse i nämnda hänseende.

Planen fullföljs

Sedan Nordenskiöld stött Andréés förslag, var det ingen svårighet att finansiera resan. Alfred Nobel utlovade 65 000:–, konung Oscar och Oscar Dickson vardera 30 000:– samt en anonym (Gustaf Retzius med fru) 5 000:–. Andrée var förvånad över hur lätt allt hittills hade gått.

Idén som sådan vidareutvecklades i Andréés föreläsningsturnéer, diskussioner och intervjuer samt skildringar i alla tänkbara

*Ballongen "Örnen". Ny ill
tidn nr 24, s 20, 1896.*

tidningar och tidskrifter – allt bidrog till att ge expeditionen en reklam som saknar motstycke. Förslaget väckte en enorm entusiasm inte bara hos samtidens kulturpersonligheter utan hos folk över huvud taget.

Ny Illustrerad tidning skrev t ex:

Först vända vi naturligtvis uppmärksamheten på den man, som är hela företags själ, som ej blott från början uttänkt och planlagt färden, utan också "tränat" sig för densamma på ett sådant sätt, att inför hans egna och öfriga sakkunniges omdöme det sagolika skimmer, som i allmänhetens ögon hvilat öfver ett så nytt och oerhördt företag, ej längre existerar. Det är ej någon dumdristik s k hjältebedrift af en äfventyrslys-

ten våghals, hvilken har nio betingelser mot en att misslyckas, som i och med denna färd satts i scen. Andrée är först och främst en lugnt prövande vetenskapsman, som noga beräknat alla möjligheter för och emot och tagit sina mått och steg därefter, och hans företag är ej mindre omsorgsfullt förberedt än Nordenskiölds...

När Andrée skulle välja sina två färdkamrater på turen, var det naturligt att vända sig till Nils Gustaf Ekholm, som hade varit Andrées chef vid en meteorologisk övervintringsexpedition till Spetsbergen 1882–83. Ekholm hade avslutat detta uppdrag, som var ett led i ett internationellt samarbete, med stor och erkänd framgång.

Vid "Svenskhuset" på Spetsbergen. Fotot från 1883 i samband med att övervintringsexpeditionen skulle hämtas hem. Ekholm är fjärde man från vänster och Andrée tredje man från höger.

Medlemmarna i 1896 års expedition: Ekholm, Strindberg och Andrée. Foto Gösta Florman, Stockholm 1896.

Han hade senare fullföljt sina akademiska studier och blivit docent i meteorologi, men sitt dagliga arbete hade han som amanuens vid Statens meteorologiska centralanstalt i Stockholm. Ekholms vetenskapliga position skulle onekligen vara en styrka för expeditionen. Efter några dagars funderande lovade Ekholm att delta i färden under förutsättning att vissa prov avseende ballongens bärlighet kom att fullföljas.

Den tredje medlemmen i expeditionen blev fil kand Nils Strindberg, som var fysiker och hemmahörande i Stockholm.

Uppdraget att beställa ballongen föll på Ekholm som för till Paris i detta syfte. Eftersom Ekholm ansåg att problemet med gasförluster var av vital betydelse, ville han att beställningen skulle göras hos firman Mallet, vars sammanfogningsmetod ansågs mer tillförlitlig än konkurrenten Lachambre's. När emellertid Ekholm brevlades informerade sina blivande reskamrater om denna ståndpunkt fick han ett telegramsvar, att ballongen skulle beställas hos Lachambre.

På julaften 1895 gjordes beställningen.

Expeditionen 1896

Expeditionen blev vid sin avfärd föremål för ovationsartade hyllningar såväl i Stockholm som i Göteborg. I Göteborg hade man te ordnat en festsupé kvällen före avresan med över niohundra personer, och när fartyget "Virgo" lämnade Göteborgs redd eskorterades det av en mängd båtar.

Väl uppe på Spetsbergen satte man igång arbetet, bl a med att bygga ett ballonghus. När ballongen var fylld den 27 juli, meddelade Andrée, att man nu borde bereda sig för avresa, så snart man hade lämplig vind. Ekholm påminde då Andrée om dennes löfte att före avresan undersöka ballongens täthet, vilket man inte hunnit med. Ekholm fick i uppdrag att snarast utföra de aktuella mätningarna, vilka emellertid försvårades av att Andrée inte hade ansett det nödvändigt att förse ballonghuset med tak och inte heller tagit med gasmätare, trots att önskemål om detta hade framförts till

honom. Mätningarna gjordes av Ekholm i samarbete med Strindberg och Svante Arrhenius – den sistnämnde senare känd som vårt lands förste nobelpristagare (i kemi). Man fick god tid på sig, eftersom de för projektet gynnsamt betraktade vindarna inte infann sig under de tre närmaste veckorna. Sedan började det bli väl sent att starta och man fick börja tänka på hemfärden. Under rådande omständigheter fanns små möjligheter att framgångsrikt företa någon ballongfärd detta år, så man måste finna sig i att vänta till nästa år.

Det var lätt att tänka sig med vilka känslor Andrée måste tömma ballongen och återvända hem med oförrättat ärende – detta samtidigt som Nansen återvände tillbaka från Arktis efter en tre år lång framgångsrik färd. Andrée hade en trist vinter framför sig.

Efter hemkomsten 1896

Undersökningsresultaten på Spetsbergen hade hos Ekholm sätt ett frö av misstänksamhet, och när han på hemväg med "Virgo" dessutom fick veta, att efterfylldningar av ballongen hade gjorts kontinuerligt mellan mätningarna, minskade hans tilltro till ballongens täthet. I samband med ett 25-års-jubileum av expeditionen skriver Ekholm om dessa påfyllningar: "Andrée hade inte underrättat mig om, att några sådana gjordes." Eftersom Ekholm i detta avsnitt givit en i stort sett identisk skildring i ett tidigare sammanhang – det var 1898 – utan just denna passus, har P O Sundman uppfattat detta tillägg som oriktigt och ser det som en efterkonstruktion. Jag kan inte dela Sundmans uppfattning, bl a därför att Ekholm i ett brev redan 20 oktober 1896 till vännen Julius Juhlin skriver: "Dessutom påfylldes gas alltemellanåt, hvarom Aée ej underrättade mig, utan jag fick taga reda därpå av ingenjör Stake, som skötte gasverket." Att Ekholm inte offentligt påpekade samma sak, får ses mot bakgrund av att Andrée var nationalhelgon, och om vilken man nog inte borde skriva något negativt,

Ballonghuset på Danskön på Spetsbergen. Ny ill tidn nr 34, s 280, 1896.

när han nu rapporterades saknad uppe i polarhavet.

Det här visar också Andréés oförklarliga nonchalans för de viktiga mätningarna av ballongen.

Kritik framförs

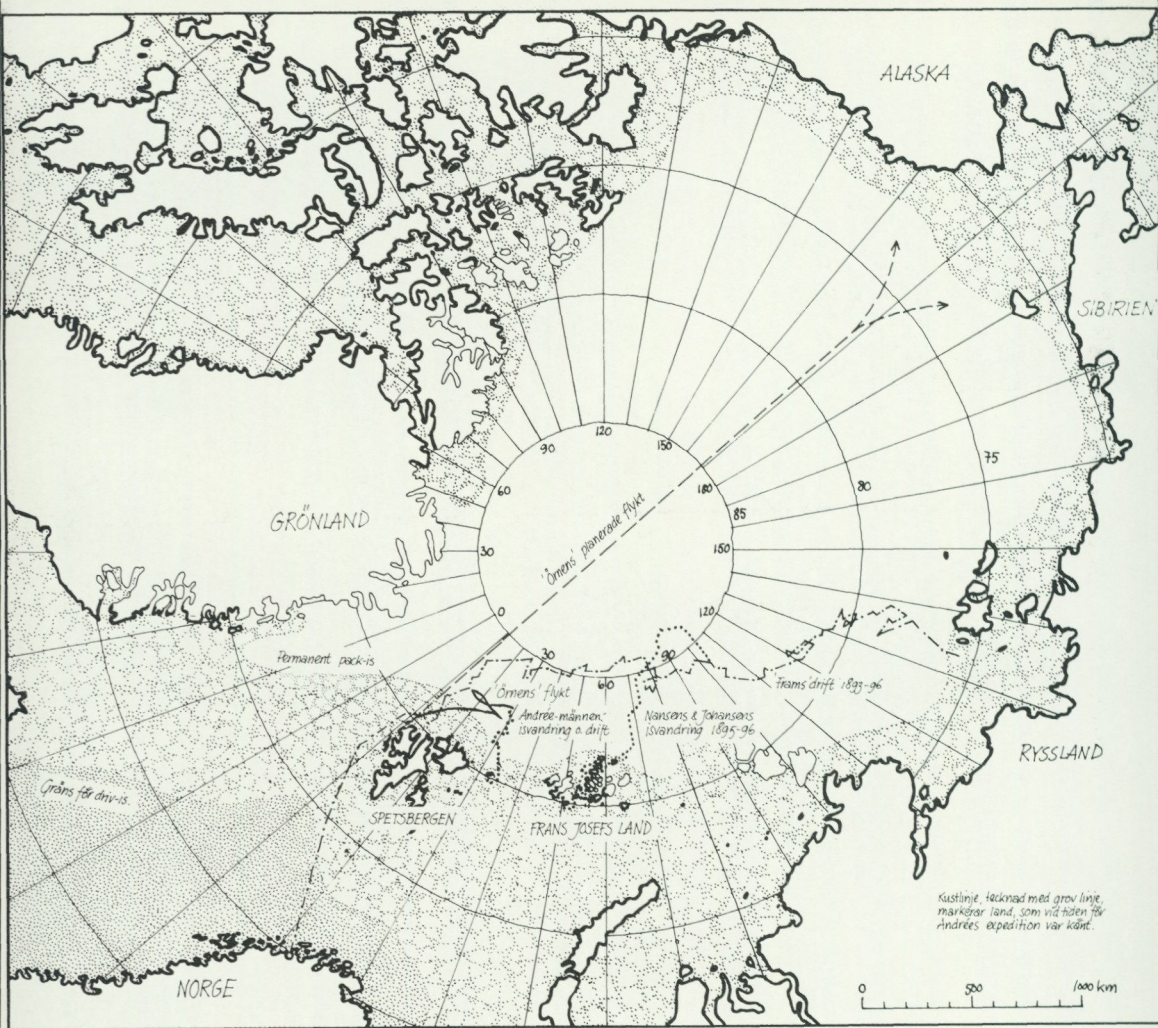
Ekholms beräkningar hade gjort honom skeptisk. Det fanns skäl att tro, att ballongen inte skulle kunna nå så långt som man från början beräknat. Ballongen skulle knappast kunna hålla den ursprungligen beräknade hastigheten, särskilt som styrlinornas friktion mot underlaget ytterligare skulle reducera hastigheten. Styrarrangemanget var fortfarande ett icke tillfredsställande löst problem. Innebörden av Ekholms beräkningar kunde – om de var riktiga – bara innebära en sak: ballongen skulle aldrig kunna nå fast mark.

Men Ekholm var beredd att delta i 1897

års expedition under förutsättning att de påtalade defekterna blev åtgärdade. För att klargöra sina åsikter och om möjligt vinna samförstånd med Andréé beslöt Ekholm att hålla ett föredrag i Fysiska sällskapet. Både Andréé och Strindberg var givetvis där. Ekholm poängterade, att man måste göra noggranna beräkningar, för "en ödesdiger missräkning kunde eljest bli följden".

Andréé kommenterade att det skulle räcka med 17 dagars bärighet för ballongen. Vidare menade han, att Ekholms beräkningar av släplinornas friktion borde gälla två släpliner i stället för tre, vilket i så fall skulle ge bättre värden. På detta svarade Ekholm, att han också hade gjort räkneexperiment med bara två släpliner, men det gav faktiskt ett ofördelaktigare värde än vad det blev för tre.

Strindberg nämnde för sin del, att Ekholm inte skulle räkna med friktionen mot snö utan i stället mot is, vilket i så fall

Karta 1. Ritad av Anders Wepsäläinen.

skulle innebära mindre friktion. På detta svarade Ekholm, att det var nog snö man fick räkna med, men ytterligare information om detta gick säkert att få från den nyss hemkomna Nansen-expeditionen. Andrée framhöll till slut, att om man skulle räkna med så ogynnsamma värden som Ekholm gjort, kom man att ställa alldes orimliga fordringar på ballongen.

Eftersom Andrée inte ville tillmötesgå Ekholms krav, beslöt sig nu Ekholm att

definitivt avsäga sig deltagande i 1897 års expedition. Han steg av ballongen.

Ekholm var inte den förste att uttrycka tvivel. Av arktiska forskare hade t ex såväl Greely som Markham – båda med stor egen arktisk erfarenhet – bedömt planen som dumdristig. Den norske polarforskaren Nansen skrev till Andrée, att han ville bedöma en man efter sina förtjänster och inte bara efter hur expeditionen skulle lyckas. Detta tog man i utgåvan av "Med Örn

mot polen” som intäkt för Nansens tilltro till projektet. Det var i själva verket tvärtom, vilket också P O Sundman påpekat, och det framgår också tydligt i annat sammanhang.

När så Ekholms åsikter blir kända, lämnar de spår i dagstidningarnas referat. Stockholmstidningen skriver tex den 29 september 1896:

Det märkliga meningsutbytet skall nog väcka undran. Man hade vant sig vid att anse allt vara klappadt och klart i fråga om ballongfärden – utom sunnanvinden, som ej ville blåsa. Kanske var det bäst?

Detta var onekligen en kursomläggning i attityden. Ekholms kritik fick tidigare anhängare av idén att tänka om, tex Svante Arrhenius, som försökte att få även Strindberg att avstå från att delta.

Men Andrée själv då, vad tänkte han? Ja, kanske han tyckte det nu var besvärande med all den reklam som expeditionen fått. Själv hade han väl nu egentligen bara att välja på två saker: antingen att erkänna inför sig själv och andra att Ekholms krav var motiverade och att de egna beräkningarna var felaktiga, eller att tillbakavisa Ekholms kritik och vidhålla att det var han själv som hade rätt.

Vad egentligen Andrée själv tänkte, vet man inte, men det vore märkligt om han inte på något sätt skulle ha tagit intryck av det Ekholm sagt. På mig ger Andrées inställning intryck av att han ville få resan avklarad – ju fortare desto bättre. Mentalt orkade han inte hålla på med expeditionen längre. Det fick gå som det ville. Han tänkte mer på vad folk skulle säga än på själva saken. Både polarforskaren Swerdrup och P O Sundman är övertygade om, att Andrée var medveten om att expeditionen skulle misslyckas. Men oberoende av detta kände han sig tvingad att fullfölja planerna.

Att få en ersättare för Ekholm var verkligen ingen svårighet. Det var många som ville vara med, men utvald blev civilingenjören Knut Fränkel.

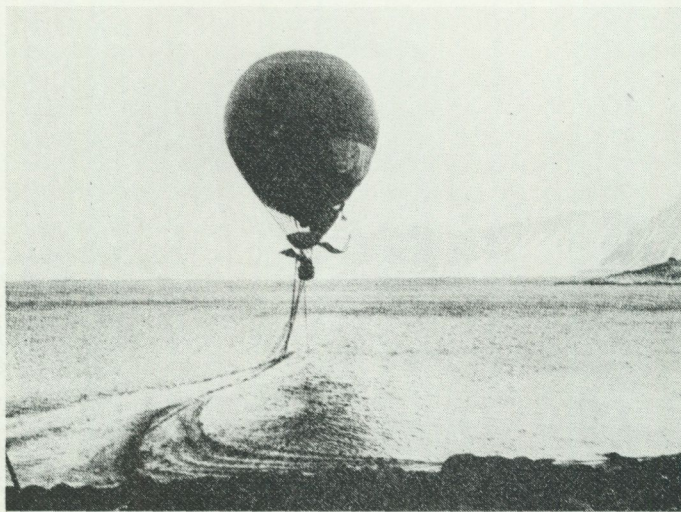
Expeditionen 1897

Med kanonbåten ”Svensksund” for expeditionen ånyo upp till Spetsbergen i maj 1897.

Ballongfärden

Den 11 juli startade ballongen ”Örnen”. Ballongens färd blev ingalunda lik en örns flykt, vilket man av namnet skulle ha kun-

”Örnen” driver i nordostlig riktning ut över Virgo hamn med släplinorna i vattnet. Foto ur ”Med Örnen mot polen” s 82.

Två gånger gick Andrée den 19 juli upp på taket till den fallna ballongen och granskade noga horisonten åt alla håll. Foto Andréés polarexpedition 1897.

nat hoppas på, utan snarare den hos en skadeskjuten hönsfågel. Redan strax efter starten sjönk ballongen, så att gondolen doppade i vattnet, vilket man kompenserade genom att offra barlast. En stor fadäs var dessutom att styrlinorna förlorades vid starten. Genom förlusten av styrlinorna och barlasten steg ballongen till ca 600 meters höjd, varvid den ytterligare förlorade bärkraft.

Förutsättningarna för ballongfärden hade med ens blivit helt annorlunda rent praktiskt, än vad de teoretiskt förmodades bli: viktninskningen och förlusten av styrlinorna omintetgjorde planen att hålla ballongen på den lämpliga höjden 150–200 meter, och ballongen var dessutom inte styrbar. "Örnen" hade i ett slag förvandlats till en fritt svävande ballong.

"Örnens" färd kan indelas i en frifärd, då

den svävade fritt, och en släpfärd, då den hade markkontakt. Frifärden varade 10 timmar och 29 minuter och släpfärden varade 55 timmar och 4 minuter, varav den dock låg stilla i ca 14 timmar. Ballongen var alltså totalt i rörelse – inklusive viloperioderna – i mindre än tre dygn.

Om expeditionen haft en osannolik tur med vindarna var målsättningen den att ballongen skulle tillryggalägga 3 700 km. Den faktiskt tillryggalagda sträckan var 430 km i huvudsaklig nordostlig riktning från Danskön.

På isen

Så befann sig nu de tre männen där bredvid sin ballong på isen. Vad hade de att falla tillbaka på?

Erfarenheterna av polartrakterna var

minst sagt begränsade och inskränkte sig till ett begränsat landområde på Spetsbergen. Polarisen kände man tydligen mycket litet till. Före besöket på Spetsbergen hade Andrée tydligen inte varit norr om Dalälven.

Fränkel och Strindberg var i sina bästa år, och Andrée var medelålders. Kanske var både Fränkel och Strindberg i god trim, men några idrottsmän var de knappast.

Utrustning

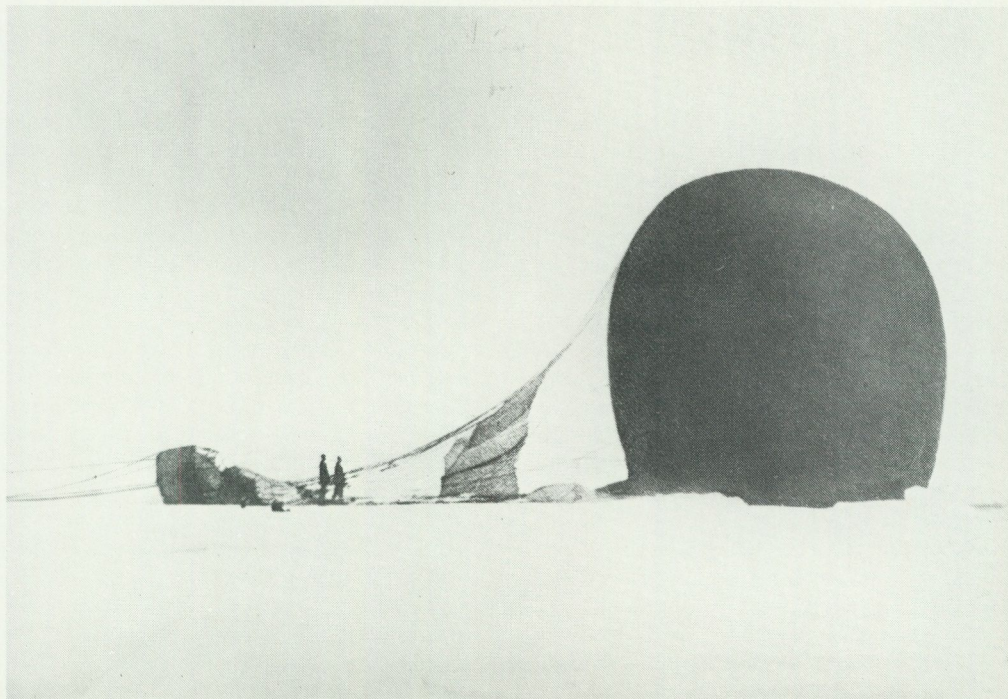
För dessa tre män stod nu ett enormt lass med utrustning och väntade på att bli draget vidare – en utrustning som utformats efter Andréés uppfattning, att det i första hand var ballongen som skulle föra expeditionens medlemmar till målet och hem igen. De var ovana vid kyla och fysiska ansträngningar och hade begränsade kun-

skaper om det landskap de skulle igenom. Vilken situation!

Slädarna

Om nu inte ballongen skulle fungera som man önskade, vilket dock Andrée betraktade som föga sannolikt, återstod möjligheten att på traditionellt sätt ta sig fram med släde och båt. Skillnaden var bara den, menade Andrée, att man kunde göra resan utvilad. Så enkelt var det dock knappast. Man hade inte den erfarenhet, som man hade haft om man från början startat med slädar. Då hade man kunnat gå så långt norrut, som man ansåg sig klara av. En annan viktig sak hade Andrée också bortsett ifrån: att det var en viss skillnad mellan att, som i Andréés expedition, dra slädarna själv, och att som i Nansens fall, ha hundspann som drog.

"Örnen" omedelbart efter landningen på isen den 14 juli 1897. Foto Andréés polarexpedition.

Båten dras fram mellan isblocken på Frænkels kälke. Frænkel till vänster på bilden och Andréé till höger. Foto Andréés polarexpedition.

Expeditionens slädar – tillverkade i ask – var en gåva från staden Gränna. De var 2,9 m långa och 0,54 m höga och kunde formas med olika bredd. Man hade två par, av varandra oberoende medar, ett bredare och ett smalare par. I praktiken visade det sig emellertid att den breda meden var den som kom till användning och att medarna måste beslås med kopparplåt. Detta gjorde dem naturligtvis tyngre än de 12,7 kilo de från början vägde. I och för sig var slädarna både lätta, starka och smidiga och de hade varit utmärkta på plan is. Den verklighet som mötte männen var dock en helt annan, där de styva och spetsiga brättena passade otroligt dåligt. Dragskacklar hade nog också varit att föredra framför de draglinor som nu fanns till hands.

Var och en av de tre slädarna lastades med över 200 kilo. Tyngden gjorde att man fick hjälpas åt att dra en släde i taget,

vilket naturligtvis sinkade framfarten enormt. Efter en omlastning den 27 juli blev packningen lättare, men ännu den 10 augusti hade varje man ca 157 kilo att dra. Och ungefär så mycket kan man nog räkna med att de drog ända fram till Vitö-lägret.

Provianten

Provianten var beräknad för tre och en halv månad. Från början vägde provianten 767 kilo inklusive vatten och koksprit. Men denna vikt hade naturligtvis reducerats, när man började isvandringen, och sedan fick man sortera ut efter hand. Provianten innehöll ett brett sortiment. Bl a hade man med en del spritvaror. Under vägen drygade man ut förrådet genom att skjuta ett flertal isbjörnar, vars kött man dock tog till vara i mindre omfattning.

Som ett exempel på en finare middag kan menyn från den 18 september anföras:

Andrée vid en fälld björn. Bilden troligen tagen den 19 juli 1897. Foto Andrées polarexpedition.

Sälstek och ismås stekt i smör och sälspäck, sällefver, – hjärna och njure. Smör och Schumacherbröd.

Vin

Choclad med Mellins foodmjöl och Albert cakes och smör

Gateau aux raisin

Hallonsaftsås

Portvin 1834 Anyonio de Ferrara skänkt av Konungen

Maten värmdes på ett fotogenkök, som man anmärkningsvärt nog inte hade fått med reservdelar till.

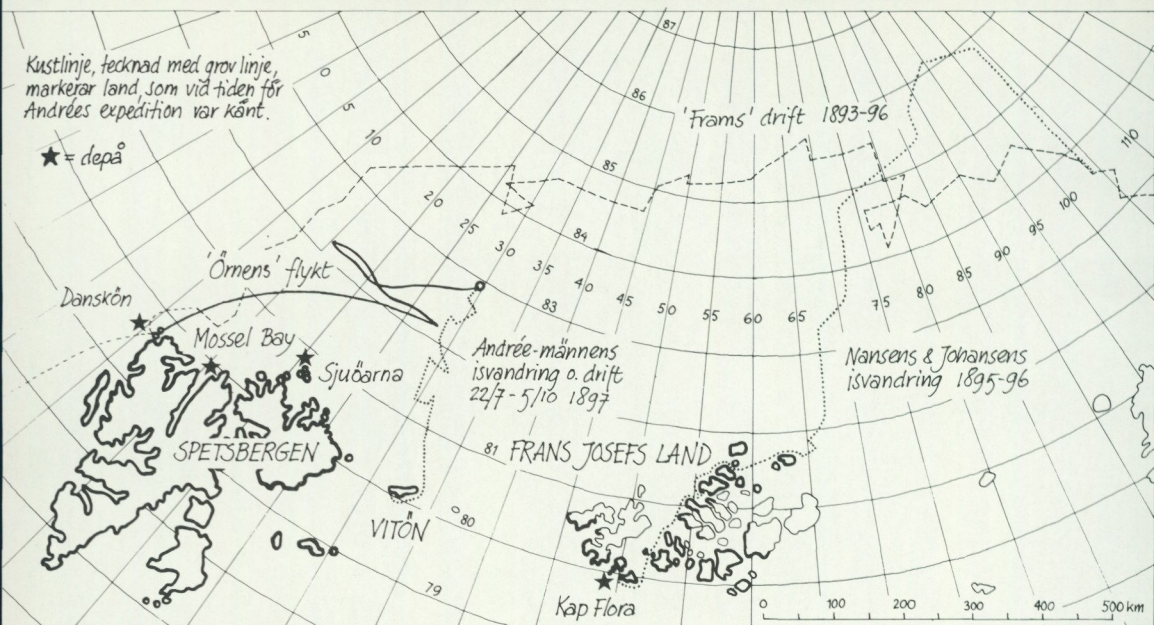
Kläder

Klädesutrustningen hade nog diskuterats med Nansen, som hade klarat sitt polaräventyr i liknande utrustning som den Andrée hade. Men det verkar ändå som om vissa plagg var av undermålig kvalitet, t ex

strumpor och underkläder, för de slets ut fort. Utrustningen motsvarade inte de anspråk man borde ställa på kläder för långvarig vistelse i polarisen. Av övrig utrustning var t ex inte heller tältet ändamålsenligt. Männen hade också en gemensam sovsäck, vilket innebar fler olägenheter än fördelar.

Isvandringen

Från den plats där ballongen landat låg nu Nordostlandet på Spetsbergen i sydsydväst. Strax norr om Nordostlandet låg ögruppen Sjuöarna. Söder om landningsplatsen och öster om Nordostlandet låg något man kallade "Gillis Land", som emellertid visade sig vara Vitön. Österut låg Frans Josefs land. Vad skulle man nu gå emot? Sjuöarna låg närmast – ca 320 km i sydväst, och där fanns också en depå utlagd. Det var ju också i riktning mot utgångsplatsen. Men

Karta 2. Ritad av Anders Wepsäläinen.

Kap Flora på Frans Josefs land lockade också. Där fanns en stor depå, och platsen var känd från Nansens expedition, och dessutom fanns här chans att träffa forskningsresanden Jackson och hans fartyg, vilket Nansen gjort. Man kunde också stanna kvar på platsen och bara invänta att drivisen skulle föra dem närmare fast mark i söder.

Det landskap man nu hade hamnat i, var ett hav fyllt av drivis. Flak av olika form och storlek bildade en sammanhängande yta tills den bröts av rännor och råkar. Ibland hade isen pressats samman till valar av olika storlek. Underlaget var stundtals så att fötterna halkade på det, stundtals så att slädarna fastnade i det. Rännor och råkar tvingade till omvägar och från mitten av augusti var vattensamlingarna ofta täckta av nyis eller snö, så att man inte såg dem utan gick ned sig i vattnet. Det var med andra ord en mödosam terräng de hade framför sig, när de nu skulle börja gå – helt annorlunda än den plana och fina terräng de från början tycks ha tänkt sig.

De valde nu att gå mot Kap Flora. När de kämpat i 12 dagar mot detta mål, hade de knappast kommit något österut över huvudet. Vad de vann i sträcka på dagen tog isdriften igen på natten. Det var meningslöst att kämpa vidare mot naturkrafterna, och de beslöt sig nu för att istället gå mot Sjuöarna. Men också detta vägval var emot isdriften. Det blir allt jobbigare för dem allteftersom veckorna går. Den 2 augusti hinner de bara två km på tio timmar. Den 9 september orkar de inte gå mer än sex timmar. Nu börjar också underlaget bli allt mer svårforcerat och krafterna börjar definitivt tryta.

Efter 12 dygn på väg mot Frans Josefs land och 40 dagars vandring mot Sjuöarna samt 12 vilodagar, summa 64 dygn, överlämnar de sig helt i isens våld, vilket de egentligen varit i alltsedan "Örnen" landade på isen. Det är inte mycket närmare Sjuöarna man kommit, några kilometer bara. De inrättar ett läger på ett isflak och låter isdriften helt sköta förflyttningen. Den 2 oktober bryts isflaket med lägre sönder.

der, och männen tvingas ta sig i land på den relativt närbelägna Vitön, där de slår läger den 5 oktober.

På Vitön

På Vitön orkar man bara göra det allra nödvändigaste för att ställa iordning lägret. Sina bästa krafter har de förbrukat på vandringen, som inte förde dem närmare målet. Deras hälsa hade heller inte varit anmärkningsfri. Diarréer och fotskador hade satt ned krafterna.

Dödsorsaken

De tre männen torde ha avlidit ganska snart efter ankomsten till Vitön. Strindberg dog tydligen först, för honom hade man begravt. Andrée och Fränkel återfanns inne i tältet.

Det har spekulerats mycket i vad som orsakat männens död. Koloxidförgiftning har nämnts, men den mest accepterade lösningen presenterades av läkaren E A Tryde. Denne menar, att männen dött av trikinos, som de fått genom att äta isbjörnskött. Diarréerna är ett tydligt symptom på sjukdomen, menar Tryde. Han konstaterar också att tröttheten var betydligt större än den som även de våldsammaste ansträngningar skulle ha framkallat hos så starka och friska män. Däremot, menar Tryde, kan man uppfatta tröttheten som den vid trikinos typiska mattheten och olustkänslan. Sundman ansluter sig till Trydes tolkning. Bakgrunden till trikinos-teorin är att man funnit trikinos i rester av isbjörnskött på fyndplatsen på Vitön. Därmed är ju inte alls sagt att männen behöver ha fått det.

För min del tror jag inte alls, att männen dog av trikinos. Visserligen finns några symptom, som kan antyda sjukdomen: diarré och ögonbesvär, men å andra sidan saknas andra symptom som hög feber, muskelvärk och andningssvårigheter. Diarrén kan man ha fått på andra sätt, t.ex. genom ovanan vid färskt isbjörnskött, som delvis åts rått. Överansträngning kan också ha fått magarna i olag. Problem med ögonen får man lätt i ett is- och snölandskap.

Man kan också fråga sig, varför Andrée och de andra skulle få trikinos, när man så sällan hör det från fångstmän uppe i norr. Och varför fick i så fall inte Nansen och Johansen det, som vistades i precis samma område som Andrée och som ändå levde i 15 månader till stor del just på isbjörnskött och späck. Dessutom kan tilläggas, att just isbjörnarna i det aktuella området är mindre anfäktade av trikinos än isbjörnar t.ex. på Grönland. Det verkar dessutom osannolikt, att männen med trikinos i kroppen skulle ha orkat så länge, som de ändå gjorde.

Förklaringarna som lämnats i den omfattande litteraturen om Andrée-expeditionen avseende dödsorsaken, har jag funnit onödigt långsökta. Man – och allra minst Tryde – har inte förstätt, hur det känns att dra en släde som väger 150–200 kilo. Man har inte insett vilket inferno dessa män hade och att vidriga omständigheter kan ta livet av en människa.

Skönlitterärt är det en författare, som kommit dessa känslor nära, även om han inte har skrivit om någon expedition. Det är Björn-Erik Höijer, som i sin bok "Mannen på myren" visar, att han vet hur det känns att dra ett tungt lass vid dåligt före.

De ytterst hårda kroppsliga ansträngningarna under en längre tid i förening med en tilltagande modlöshet, som ökade när sanningen inte längre kunde förträngas samtidigt som kölden och vintermörkret slöt sig kring männen – det var det som tog dem. Vad de medicinskt-tekniskt dog av spelar mindre roll. De var totalt slut. Man kan gissa, att sedan Strindberg dött gick det nog fort. Jag tror att de låg i en slags dvala och inte behövde lida.

Synen på expeditionen

De meteorologiska förhållandena i Arktis var rätt okända för expeditionens medlemmar. Ekholm hade dock påpekat, att man inte bara skulle räkna med raka vindbanor, som man från början utgått ifrån. Andrée negligerade risken för dimbildning somartid – den dimbildning som Markham varnat för och som kom att få en sådan

förödande effekt genom nedisning av ballongen. Tätheten var inte som den borde och antagligen hade ballongen också försämrats och skadats i samband med en storm 1897. Styrningen var en annan sak som endast teoretiskt hade fått sin lösning.

Utrustning som tält, sovsäckar, kläder var undermålig. Slädarna visade sig vara olämpliga i den terräng det gällde. Provianten var bra men alltför omfattande. Som helhet vägde utrustningen alldeles för mycket. För att ha haft en chans att klara sig, borde man ha övergett den tunga utrustningen och provianten och istället förlitat sig på det man kunde jaga, samtidigt som man snabbt förflyttade sig.

Valet att gå mot Kap Flora var misslyckat, dels därför att de inte kom någonstans, dels därför att de satsade sina bästa krafter där. Vägen mot Sjuöarna var nästan lika misslyckad den. Om de istället lugnt hade inväntat vintern på ballongplatsen, hade de haft en säker isdrift ned mot Sjuöarna och förråden där. Då hade de dessutom varit utvilade. Hela utrustningen var dåligt testad. Tex kan nämnas att Andrée vid sina beräkningar på energitillgången hade mätt åtgången av fotogen inomhus på sin egen skrivbordslampa istället för på en av de lampor som skulle med på expeditionen och brinna ute.

Jag tror inte heller att man hade gått in för att dra slädarna själv, om man hade provat att dra dem med 200 kilos packning. Man hade nog i så fall noggrannare tänkt över, vad som var nödvändigt att ha med. Var och en kan på Andréemuseet i Gränna studera massor av föremål, som man skulle kunna ha lämnat hemma, från sidenskjutor – att ha om ballongen hamnade i Ryssland och man skulle bli bjuden till tsarens hov – till tjocka läroböcker i navigation, ett ämne som hade varit bra att behärska innan man for. Nansen hade för sin del noga provat sin utrustning.

Man hade heller inte tagit lärdom av Nansens erfarenheter beträffande terrängens beskaffenhet. Slädarna var som sagt olämpliga att dra över isvallar.

Andrée menade att svenskar var de som

var bäst skickade att genomföra en tur som den han skisserat. I ett annat sammanhang gav dock Nansen uttryck för den uppfattningen, att norrmanen var det folk som bäst passade för polarforskning. De fick båda chansen att visa vem som hade rätt. Dessa två exempel ger väl ingen anledning till några generaliseringar, men det torde knappast råda någon tvekan om, vem som kom sanningen närmast.

Andrées plan var – som P O Sundman så träffande påpekat – ett utmärkt romanförslag i Jules Vernes anda, men som helt saknade verklighetsunderlag.

Hur kunde då denna dårskap få luft under vingarna? Och hur kunde den väcka sådan entusiasm och få sådant stöd av sin samtids framstående och annars omdömesgilla personer?

Rent allmänt var naturligtvis idéen med en ballongfärd fantasieggande, storslagen, djärv, spännande, och till synes snillrik. Men dessutom fanns en möjlighet att hävda nationens intresse. De stora geografiska upptäckterna har alla varit stora nationella mål. Kanske just kampen om nordpolen – under den tid det här gäller – kom att bli det allra mest prestigefyllda målet. För Sveriges del skulle nu Andrée kunna ge sitt land en enorm prestige.

En uppfattning om expeditionen har varit att den så när hade lyckats. Detta är helt felaktigt. Andrées expeditionsplan var, för att sammanfatta det hela, ett dödsdömt företag från början till slut. Sedan det väl bar iväg med ballongen hade man i praktiken ingen chans att klara livet. Åtminstone skulle de aldrig ha kunnat klara resan utan att – i moment efter moment – ha haft en otrolig tur. Men tur är inte det första man skall bygga en polarexpedition på. Under sker sällan.

Expeditionen med "Örnen" var en skrivbordskonstruktion utförd av skrivbordsmänniskor.

En annan sak är att männen höll ut förvånansvärt länge. För den livsvilja de visade och för den kamp de presterade under rådande vidriga förhållanden, måste man hysa den största beundran.

"Svensksund" med de tre människors lik går upp i Stockholms ström den 5 oktober 1930. Foto ur "Med Örnen mot polen" s 371.

Expeditionens öde okänt

Det var inte många livstecken man fick från Andrée-expeditionen, men ett var en brevduva som sköts vid ca 82 breddgraden. Den hade ett meddelande fäst vid sig som bl a meddelade att allt var väl.

Åren gick. Ekholm gav uttryck för sin uppfattning, att expeditionen måste ha gått under. Men var fanns männen? Och hade Andrée försökt att hålla ballongen uppe eller istället försökt att rädda expeditionen i tid?

Ekholm var kritisk mot Andrée men behöll det för sig själv.

Expeditionen hittas

Det skulle dröja ända till 1930, innan man fick visshet om expeditionens öde. En liten norsk kombinerad fångst- och vetenskaplig expedition kom till Vitön. Två besättningsmän fann människors sista läger och man tog till vara det som kommit fram under snön. Fyndet väckte ett enormt intresse.

En svensk journalist, Knut Stubbendorff, chansade på att det skulle ge något, om han själv tog sig till platsen. Det gjorde det – han gjorde vad man idag skulle kalla århundradets scoop. Han fann nämligen inte

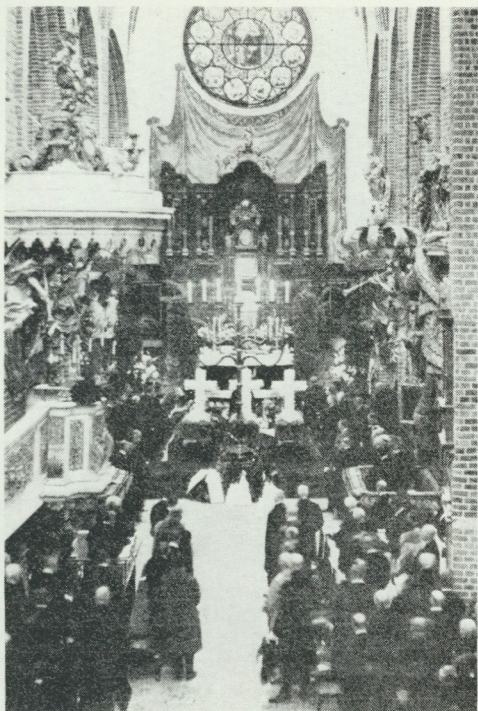
bara Frænkelns lik utan också en mängd föremål, unika filmer, för att inte tala om dagböckerna. Allt registrerade han och tog till vara på ett imponerande noggrant och vetenskapligt sätt.

Hemfärd och begravning

Liken av de tre männen fördes till Tromsø – först Andrée och Strindberg och senare Frænkel. Här hölls en minnesgudstjänst i domkyrkan.

Från Tromsø fördes männen till Sverige av kanonbåten "Svensksund", samma båt som en gång förde dem upp till Spetsbergen. Båten blev mycket uppmärksam under hela sin resa längs Norges kust.

Vid hemkomsten till Sverige angorde "Svensksund" först Göteborg. Det var från denna stad som de tidigare expeditionerna utgått och den hade också visat Andrées expedition ett mycket stort intresse. Den del av fosterjorden som tog farväl av dem för 33 år sedan skulle nu åter hälsa dem välkomna. En fantastisk mängd människor hade samlats på kvällen. Bland talarna märktes överstelöjtnanten Swedenborg, som 1897 var med till Spetsbergen, beredd att delta i ballongfärden om någon av de

Begravningen i Stockholms Storkyrka. Foto ur "Med Örnen mot polen" s 375.

övriga skulle få förhinder. Märkbart rörd fick han nu ta emot sina gamla kamrater. Med blottade huvuden sjöng man Stenhammars Sverige.

Färden gick nu vidare mot Stockholm. Under hela resan skedde uppvaktningar med blå båt och flyg. Sista biten in mot Stockholm eskorterades "Svensksund" av en flotteskader, en mängd fritidsbåtar samt flyg.

Vid ankomsten till Stockholm tog konungen emot samtidigt som alla kyrkklockor började ringa. Sorgetåget drog vidare in mot staden, blå med deltagande av de män som funnit liken på Vitön. I Storkyrkan högtidstalade ärkebiskop Nathan Söderblom, som hälsade männen på följande sätt: "Välkomna hem. Välkommen Andrée. Välkommen Strindberg. Välkommen Fränkel. Det har dröjt länge."

Samma kväll hölls en minnesfest anord-

nad i Stockholms stadshus. Här talade blå Svenska akademiens sekreterare Erik Axel Karlfeldt. Några dagar senare fördes mannens kvarlevor till Stockholms krematorium. Den långa resan var slut.

Det mottagande som de döda männen fick saknar motstycke i vårt land och torde ha få paralleller överhuvudtaget. Männen återvände som hjältar.

Synen på Ekholm

Ekholm blev däremot ingen hjälte. Han hade varit för vardagsnära och för ifrågasättande för att sätta sitt liv på spel för en så pass osäker sak som expeditionen ju också så småningom visade sig vara. En förutsättning för hans deltagande var att mätningar och beräkningar fullföljdes och att eventuella brister åtgärdades. Ur Ekholms synpunkt fick dessa prov gärna fördröja expeditionen ytterligare ett år.

Som meteorolog blev Ekholm känd. Han

Nils Gustaf Ekholm. Ny ill tidn nr 24, s 197, 1896.

utarbetade metoder för att förutse vinden för det närmaste dygnet och han organiserade det svenska stormvarningsväsendet. Hans främsta insatser faller inom den dynamiska meteorologien. Han slutade som professor.

Som forskare var Ekholm rikt begåvad och en arbetsmänniska som få. Han var en ganska stridbar natur, med bestämd egen vilja, envis och originell.

När Ekholm avstod från att resa med "Örnen" betraktades han av en allmän opinion som feg. Han betraktades som en slags förrädare för det han inte ville offra sitt liv för en vanvettig sak, och det av folk som själva näppeligen skulle offra livet ens för en vettig sak.

Det finns mycket som tyder på att Ekholm fick lida för att han avstod från att resa med Andrée. Han fick livet ut leva med att betraktas som svikare. Jag tycker mig se i Svante Arrhenius nekrolog över Ekholm, att han ovanligt sent fick inträde i akademierna och att de svenska ordnarna uteblev. Från utlandet hade emellertid Ekholm redan 1892 uppmärksammats med medlemskap i Royal Meteorologi Society i London.

Synen på Ekholm och hans roll i expeditionen återspeglas också i en talande tystnad i praktiskt taget all litteratur i ämnet – utom i P O Sundmans böcker. På det lilla fina Andrée-museet i Gränna är Ekholms namn över huvud taget inte nämnt, liksom det inte heller finns ett enda kort på honom. Det är genant.

Ekholm hann aldrig få uppleva sanningen om Andrée-expeditionens öde – han dog 1923 – men han hade ju ändå anat sig till den. När den kom fram, visade det sig mycket riktigt att Ekholms profetier hade slagit in, men med den skillnaden, att de värden som Ekholm utgått ifrån – och som Andrée karakteriserat som så överdrivet negativa – ändå hade varit alltför optimistiska.

Det är Ekholm som framstår som vinnaren i en expedition där annars alla blev förlorare. Det var han som vågade säga sanningen och det var han som bortsåg från

vad folk och auktoriteter trodde och tyckte. Att Ekholm bedömts som feg är felaktigt och beklagligt. Han var i själva verket den djärvaste av dem alla.

Källor och litteratur

Föreliggande uppsats bygger framför allt på den av Svenska sällskapet för antropologi och geografi utgivna "Med Örnen mot polen", P O Sundmans "Ingen fruktan, intet hopp", samt E A Trydes "De döda på Vitön". För speciella synpunkter tackar jag Mauritz Eriksson, Hudiksvall. Jag tackar också Anders Wepsäläinen för de instruktiva teckningarna.

Aftonbladet, 28 sept 1896.

A G N, Nansens och "Frams" återkomst, *YMER*, h. 3, s 193–202. 1896.

Andrée, S. A., Förslag till polarfärd med luftballong, *YMER* 1895, s 55–70. 1895.

– Rapport angående 1896 års svenska polarexpedition, *YMER*, häfte 3, s 181–195. 1896.

Andrée, S A, Strindberg, N, och Fränkel, K, Med Örnen mot polen. Utg av Svenska sällskapet för antropologi och geografi. 1930.

Dagens Nyheter, Professor Arrhenius om professor Ekholm, 6 april 1923.

Ekholm, N G, Andrées polarexpedition skildrad af ballongfabrikanterna Hrr Henri Lachambre och Alexis Machuron, *YMER* 1898, s 185–195. 1898.

– Hvad har det blifvit af Andrée-expeditionen? *VARIA* 1899, s 745–756. 1899.

– Om väderleksförhållandena i norra polarområdet under sommaren, särskildt med afseende på den tilltänkta polarfärden i luftballong, *YMER* 1895, s 211–218. 1895.

Eriksson, G, Kartläggarna. 1978.

Höjer, B E, Mannen på myren. 1957.

Ny illustrerad tidning, nr 24. 1896.

– nr 34. 1896.

Linder, G, Sällskapsliv i Stockholm under 1880- och 1890-talen: några minnesbilder. 1918.

Pallin, H N, Andréeåtan. 1934.

Schytt, V, Efterskrift. I S A Andrée, Nils Strindberg och Knut Fränkel, Med Örnen mot polen, s 318–319. 1978.

Stockholmstidningen, 29 sept 1896.

Sundman, P O, Ingen fruktan, intet hopp. 1968.

Svenska Dagbladet, 28 sept 1896.

Tryde, E A, De döda på Vitön. 1952.

Wallén, Axel, Biografier över Nils Gustaf Ekholm, Vetenskapsakademiens årsbok, nr 23, s 273–285. 1925.

Summary

The man who stepped off the balloon

In 1895 S. A. Andrée suggested that an attempt be made to reach the North Pole in a balloon. In 1896 he went up to Spitzbergen with Ekholm and Strindberg. The journey could not be made that year because it took time to get the balloon ready and later there were no favourable winds.

One of the members now decided to desist from the next year's journey—that was Ekholm. He thought the balloon to be altogether too leaky and that it would never reach land after passing the North Pole.

A new attempt was made in 1897 with a new member, Fraenkel, in place of Ekholm. The balloon remained air-borne for less than three days. From that point in the Arctic Ocean they now attempted, with sleighs, to reach first Cape Flora in Franz Josef Land and then the Seven Islands. The strong ice-drift, however, frustrated these plans and they came hardly any closer to their goal. In due course the ice-drift brought them into the vicinity of Vitön (White Island) where they set up the camp which was to be their last.

Years went by without anything being known of the fate of the expedition. Not until 33 years later, in 1930, were their bodies found. Strindberg had been buried and Andrée and Fraenkel lay inside the tent. There has been much speculation concerning the cause of their death. Car-

bon monoxide poisoning and trichinosis, for example, have been suggested. But it must be remembered that they had had a very arduous trip, pulling sleighs that weighed 150–200 kg. I believe, instead, that their death must be ascribed to this cause: the extremely strenuous and lengthy physical exertion in combination with a growing dispiritedness, which increased when the truth could no longer be ignored and the cold and winter darkness closed around them. The medical cause of their death is of little consequence. They were totally exhausted.

Whereas Andrée and his men stood out as Arctic heroes, Ekholm had to suffer for having refused to join the 1897 expedition. He was regarded as cowardly and something of a traitor for the rest of his life. When the expedition was found, Ekholm's predictions proved to have been correct. Ekholm himself never learnt the truth about the expedition, for he died in 1923, but he had a presentiment of its fate.

It is Ekholm who stands out as the great winner in an expedition in which all were losers. It was he who dared to speak the truth and he who disregarded what people and authorities thought and believed. That Ekholm was considered cowardly is wrong and regrettable. He was in fact the boldest of them all.